

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΠΡΟΥΝΟ ΤΖ.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΜΠΡΟΥΝΟ ΤΖΟΡΝΤΑΝΟ (1548—1600), μεγάλος Ιταλός σοφός, υλιστής και άθεϊστής, θαρραλέος κριτικός του σχολαστικισμού και αγωνιστής ενάντια στον καθολικισμό. Ο Φρ. Ένγκελς (στην εισαγωγή της «Διαλεκτικής της Φύσης») αναφέρει το όνομά του ανάμεσα στους «γίγαντες της σκέψης, του πάθους και του χαρακτήρα, της πολυμέρειας και της μάθησης», που ξεπρόβαλαν μέσα από την ταξική πάλη ενάντια στη φεουδαρχία την εποχή που αποκαλείται Αναγέννηση. Η κοσμοθεωρία του Τζιορντάνο Μπρούνο που καθρέφτιζε τη συντριβή των υπόβαθρων του φεουδαρχισμού και την εμφάνιση των αστικών σχέσεων μέσα στους κόλπους του φεουδαρχικού συστήματος στη Δυτική Ευρώπη τον 15. και τον 16. αιώνα, διαμορφώθηκε κάτω από την άμεση επίδραση των νέων, προοδευτικών φυσικών επιστημών και μέσα στον αγώνα ενάντια στη φεουδαρχική και θεοκρατική κοσμοαντίληψη. Μεγάλη επίδραση στην κοσμοθεωρία του άσκησαν οι ανακαλύψεις και η θεωρία του μεγάλου σλαύου σοφού Ν. Κοπέρνικου.

Ο Τζιορντάνο Μπρούνο γεννήθηκε στη Νόλα κοντά στη Νεάπολη. Δεκαπέντε χρονών ακόμα έγινε Δομινικανός μοναχός και άλλαξε το πραγματικό του όνομα Φίλιππος σε Τζιορντάνο. Η ζωή του στο ναπολιτάνικο μοναστήρι στάθηκε γεμάτη σκληρές προσπάθειες να μορφωθεί — και καρπός της μορφωτικής του αυτής προσπάθειας ήταν η κριτική στάση που πήρε απέναντι στα θεολογικά δόγματα και η αποστροφή του προς το σχολαστικισμό. Το 1572 χειροτονήθηκε ιερέας στην πόλη Καμπάνια. Κατακρίνοντας το μοναχισμό εγκατέλειψε στα 1575 το μοναχικό του τάγμα και έφυγε στη Ρώμη. Όταν πληροφορήθηκε για τη δίκη που είχε κινηθεί εναντίον του μετοίκησε στη Βόρεια Ιταλία, από όπου, ύστερα από τριχρόνη ζωή περιπλανήσεων, έφτασε στην Έλβετία. Έξαιτίας της καυστικής του κριτικής για τα δόγματα των καλβινιστών, ρίχτηκε στη Γενεύη στη φυλακή. Μετά την αποφυλάκισή του ταξίδεψε το 1579 στη Γαλλία, όπου αρχικά δίδαξε στο πανεπιστήμιο της Τουλούζης και αργότερα του Παρισιού άστρο-

νομία και φιλοσοφία. Τὸ 1583 ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀγγλία. Στὸ πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης στρέφεται ἐνάντια στὴ γενικὰ παραδεκτὴ κοσμολογία τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Πτολεμαίου, ποὺ υἱοθετοῦσε καὶ ἡ ἐκκλησία, καὶ ὀργανώνει σφοδρὲς δημόσιες συζητήσεις μὲ σχολαστικούς καὶ θεολόγους τῆς Ὁξφόρδης, «μὲ αὐτὸ τὸν ἀστερισμὸ τῶν μικρολόγων», σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Μπροῦνο, «ποὺ μὲ τὴν ἀμάθεια, τὴν ἔπαρση καὶ τὴ βαναυσότητά τους θὰ μποροῦσαν νὰ ἐξαντλήσουν καὶ τοῦ Ἰώβ τὴν ὑπομονή». Ἡ διαμάχη του μὲ τοὺς καθηγητὲς τῆς Ὁξφόρδης τέλειωσε μὲ τὴ φυγὴ του στὸ Λονδίνο, ὅπου ἐξέδωσε μιὰ σειρά ἀπὸ τὰ ἔργα του σὲ ἰταλικὴ γλώσσα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἶναι καὶ τὸ κύριο φιλοσοφικὸ του ἔργο, ὁ διάλογος «*De la Causa, Principio et Uno*» (Γιὰ τὴν αἰτιότητα, γιὰ τὶς ἀρχὲς καὶ γιὰ τὴ μονάδα, 1584). Ἀργότερα ἐξέδωσε τὰ ἔργα ὅπου ἐκθέτει τὶς κοσμολογικὲς του ἀντιλήψεις — «*La Cena de le Genesi*» (Τὸ γεῦμα τῆς καθαρῆς Τετάρτης, 1584), «*De l'Infinito, Universo et Mondi*» (Γιὰ τὸ ἄπειρο, τὸ Σύμπαν καὶ τοὺς Κόσμους, 1584). Τὸ 1585 ὁ Μπροῦνο ἐγκατέλειψε τὸ Λονδίνο καὶ ὕστερα ἀπὸ σύντομη παραμονὴ στὸ Παρίσι, ὅπου στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόννης εἶχε μεγάλες συζητήσεις μὲ τοὺς σχολαστικούς, ἔφτασε στὴ Γερμανία. Τὰ ἐπόμενα πέντε χρόνια ταξίδεψε σὲ διάφορες πόλεις τῆς Γερμανίας καὶ τῶν γειτονικῶν χωρῶν ἐκθέτοντας τὶς ἀπόψεις του. Ἐπισκέφθηκε τὸ Μάρμπουργκ, τὴ Βιττεμβέργη, τὸ Χέλμστετ καὶ τὴν Πράγα. Τὸ 1590 στὴ Φραγκφούρτη τοῦ Μάιν, ποὺ εἶταν τότε ἐκδοτικὸ κέντρο, καταπιάστηκε μὲ τὴν ἔκδοση τῶν ἔργων του. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἔγραψε καὶ ἐξέδωσε τὸ ἔργο του «*De triplici Minimo et Mensura*» (Γιὰ τὸ τριπλὸ ἐλάχιστο καὶ τὸ μέτρο, 1591), καθὼς καὶ τὰ ἔργα «*De Immensa et Innumerabilibus*» (Γιὰ τὸ ἄπειρο καὶ τὸ ἀναρίθμητο, 1591), «*De Monade, Numero et Figura*» (Γιὰ τὴ μονάδα, τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ σχῆμα, 1591). Τὸ 1592 ἀποδέχτηκε μιὰ πρόσκληση ἀπὸ τὴ Βενετία νὰ διδάξει Μνημονικὴ καὶ Φιλοσοφία στὸν βενετὸ πατρικιο Μοτσενίγο. Αὐτὸς δόλια τὸν παρέδωσε στὴν Ἱερὴ Ἐξέταση. Ὁχτὼ χρόνια στὴ φυλακὴ, κατηγορούμενος γιὰ αἵρετικὸς ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ Ἱερὴ Ἐξέταση, ὁ Μπροῦνο διατήρησε θαρραλέα καὶ σταθερὰ τὶς πεποιθήσεις του. Καταδικάστηκε σὲ θάνατο καὶ στὶς 17 Φεβρουαρίου 1600 κήκε στὸ Κάμπο ντὶ φιόρε τῆς Ρώμης.

Ἡ βαθειὰ κρίση τῶν φεουδαρχικῶν σχέσεων καὶ ἡ ἀντικατάστασή τους ἀπὸ σχέσεις ἀστικὲς συνοδευόταν καὶ ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἀνατροπὴ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Τὸ ἡλιοκεντρικὸ σύστημα τοῦ μεγάλου σλαύου σοφοῦ Ν. Κοπέρνικου, σύμφωνα μὲ τὸν

Φρ. Ένγκελς «είταν ἡ ἐπαναστατικὴ πράξη ποὺ μ' αὐτὴν ἡ ἔρευνα τῆς φύσης κήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία της»¹ καὶ κατάφερε ἓνα συντριπτικὸ κτύπημα στὸ γεωκεντρικὸ σύστημα ποὺ ἐπικρατοῦσε ὡς τότε μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἡλιοκεντρικὸ σύστημα ἔγινε τὸ θεμέλιο ποὺ πάνω σ' αὐτὸ στηρίχτηκε ἡ σκληρὴ πάλη τῶν προοδευτικῶν ἐναντία στὴ σχολαστικὴ-ἐκκλησιαστικὴ κοσμοθεωρία. Ὁ Μπροῦνο πέρασε στὴν ἱστορία σὰν ὁ ἀπολογητὴς τῶν νέων κοσμολογικῶν ἰδεῶν ποὺ διεύρυναν τὶς ἀντιλήψεις ποὺ εἶχε ἐκθέσει ὁ Κοπέρνικος στὸ περίφημο ἔργο του «*De revolutionibus orbium coelestium*» (Γιὰ τὴν περιστροφή τῶν οὐρανίων σωμάτων, 1543).

Ὁ Τζιορντάνο Μπροῦνο, ποὺ, ὅπως εἶναι φανερό, εἶχε γνωρίσει τὸ ἔργο τοῦ Κοπέρνικου ἀπὸ τὸν καιρὸ ἀκόμα ποὺ βρισκόταν στὸ μοναστήρι τῶν Δομινικανῶν, ἔμεινε πιστὸς ὁπαδὸς τῆς θεωρίας τοῦ Κοπέρνικου καὶ ἐξέθεσε μιὰ σειρὰ θέσεις ποὺ προπορεύονταν τῆς ἐποχῆς του καὶ ποὺ ἀποδείχθηκαν ἀργότερα μὲ τὶς νέες ἀστρονομικὲς ἀνακαλύψεις σωστές. Ἀναπτύσσοντας παραπέρα τὴ θεωρία τοῦ Κοπέρνικου, ὁ Μπροῦνο ὑποστήριξε μὲ ἀσυνήθιστη δξύτητα πνεύματος, μὲ πάθος καὶ μὲ ἀπόλυτη πεποίθηση, τὸ ἄπειρο τοῦ σύμπαντος καὶ τὸ ἀναρίθμητο τῶν κόσμων. Κατατάσσοντας τὸν Ἥλιο στοὺς συνήθεις ἀστέρες, ἔδειχνε πὼς ὑπάρχει ἄπειρος ἀριθμὸς οὐρανίων σωμάτων ποὺ ἔχουν τὶς ἴδιες ιδιότητες μὲ τὸν Ἥλιο καὶ ποὺ κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲ βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος, ἐπειδὴ «τὸ σύμπαν δὲν ἔχει καθόλου σύνορα, οὔτε ἄκρη ἀλλὰ ἀκριβῶς εἶναι ἄπειρο καὶ ἀναρίθμητο»². Ὁ Μπροῦνο δίδαξε ἐπίσης πὼς ἡ ὕλη εἶναι ἀφθαρτη, ὅλα τὰ σώματα τοῦ σύμπαντος βρίσκονται σὲ ἀέναη κίνηση καὶ ἀλλαγὴ. Προβλεψε τὴν ἀνακάλυψη ἄγνωστων ὡς τὰ τότε πλανητῶν μέσα στὸ ἡλιακὸ σύστημα. Στὸ ἔργο του «*Γιὰ τὸ ἄπειρο καὶ τὸ ἀναρίθμητο*», 1591, ἐκφράζει τὴν ἰδέα πὼς ὁ Ἥλιος καὶ τὰ ἀστρα γυρίζουν γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά τους. Στὴν κοσμολογία του ἀνασκευάζει τὶς σφαλερὲς ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν ὡς τότε γιὰ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ Γῆ καὶ τὸ στερέωμα καὶ ποὺ εἶχαν καθιερωθεῖ μὲ μιὰ παράδοση πολλῶν αἰώνων καὶ στηρίζονταν ἀπὸ τὸ κύρος τῆς ἐκκλησίας. Ἐνας εἶναι ὁ νόμος ποὺ κυριαρχεῖ σὲ ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ σύμπαντος καὶ σὲ ἓναν νόμο ὑπόκειται παντοῦ ἡ ὕπαρξη καὶ ἡ κίνηση τῶν πραγμάτων. Οἱ νόμοι τῆς Γῆς εἶναι ἐπίσης καὶ νόμοι τῶν φωτεινῶν οὐρανίων σωμάτων. Στὴ βάση τοῦ σύμπαντος βρίσκεται μιὰ ἐνιαία ὕλικὴ ἀρχὴ — «ἡ

1. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ. «Ἡ διαλεκτικὴ τῆς φύσης», εἰσαγωγή.

2. ΜΠΡΟΥΝΟ ΤΖ. : «Διάλογοι», Μόσχα 1949, σελ. 403.

φύση πού γεννάει», ἡ φύση διαθέτει ἀπεριόριστη δημιουργική δύναμη. Γῆ καὶ στερέωμα εἶναι ἰσότιμα, σὰν μέρη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σύμπαντος. Ὁ Μπροῦνο μιλοῦσε ἐπίσης γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ζωῆς καὶ στοὺς ἄλλους κόσμους, καταφέροντας ἔτσι χτύπημα ἐνάντια στὸν ἀνθρωποκεντρισμό. Ὁ φιλοσοφικὸς ὕλισμός καὶ ὁ ἀθεϊσμός τοῦ Μπροῦνο δὲν εἶταν ὡστόσο συνεπῆς — εἶχε ἀκόμα τὰ σημάδια τῆς φεουδαρχικῆς κοσμοαντίληψης. Ὁ Μπροῦνο ἐκπροσωποῦσε τὴν πανθεϊστικὴ ἀντίληψη πὼς ἡ φύση εἶναι ὁ Θεὸς μέσα στὰ πράγματα. Ἄν καὶ ἀναγνώριζε τὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τῆς ὕλης πού ἐκδηλώνεται μέσω τῶν μεταβολῶν τῆς, πού προξενοῦν τὴν ποικιλότητα τῶν μορφῶν τῆς πραγματικότητας, παραδεχόταν ὡστόσο ταυτόχρονα τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς «παγκόσμιας ψυχῆς» καὶ μιᾶς καθολικῆς ἐμψύχωσης τῆς φύσης. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ κύριο περιεχόμενο τῆς μαχητικῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας του, πού γενέκευε τίς κατακτήσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὴν ἐποχὴ του καὶ τὴν κατεύθυνσή τους στὸ μέλλον, ἔγινε ἓνα ἰσχυρὸ ὄπλο στὸν ἀγώνα ἐνάντια στὸ σχολαστικισμό καὶ τὴ θεοκρατία καὶ ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στὴν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Στὴν ἀκούραστη πάλη του ἐνάντια στὴ φεουδαρχικὴ - θεοκρατικὴ κοσμοαντίληψη, ὁ Μπροῦνο ἰσχυριζόταν πὼς ἡ γνώση τῆς φύσης θὰ πρέπει γὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιπαράθετε τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση στὴν ἄλογη θρησκευτικὴ πίστη. Ὁ Μπροῦνο στράφηκε παραπέρα ἐνάντια στὴ θεωρία τῆς δυαδικότητας τῆς ἀλήθειας. Ἡ ἀλήθεια — κήρυξε — εἶναι ἐνιαία καὶ ἡ γνώση τῆς εἶναι ὑπόθεση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὄχι τῆς θρησκείας. Θεωροῦσε ἐπίσης τὴ φιλοσοφία σὰν ἔκφραση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀνάπτυξε τὴ θεωρία τῆς γνώσης μὲ ὑλιστικὸ πνεῦμα καὶ ἀπέριψε τὴν αὐθεντία τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν δογμάτων τῆς. Τρεῖς βαθμίδες ξεχώριζε στὴ γνώση τῆς ἀλήθειας: αἴσθησις, λογικὴ, διάνοια (κάποτε μιλοῦσε καὶ γιὰ τέσσερες βαθμίδες). Μὲ τὴ βοήθεια τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ὁ ἀνθρώπος βλέπει τὸν κόσμο ὅπως μέσα ἀπὸ μιὰ τρύπα πού ὑπάρχει σὲ σκοτεινὸ θάλαμο. Ἡ λογικὴ γνώση ἀνοίγει ἓνα παραθύρι στὸν κόσμο καὶ μόνον ὁποῖος ἀνυψωθεῖ ὡς τὴν τρίτη βαθμίδα μπορεῖ νὰ δεῖ τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ φτάσει ψηλότερα ἀπὸ τίς λεπτομέρειες. Τὴν δυνατὴ πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Μπροῦνο ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς αὐθόρμητης διαλεκτικῆς του. Στηριζόμενος στὸν Ἡράκλειτο, ὑποστήριζε πὼς ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύμπαντος ἀποτελεῖ ἓνα ἀδιάκοπο ρεῦμα πού μέσα σ' αὐτὸ συρρέουν οἱ ἀντιθέσεις. Ἡ διδασκαλία του γιὰ τὴ σύγκρουση τῶν ἀντιθέσεων βρίσκεται σὲ στενὴ συνάρτηση μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὸ Ἐλάχιστο. Τὸ ἔλάχιστο εἶναι ἡ οὐσία ὅλων τῶν

πραγμάτων. Στη φιλοσοφία είναι ἡ Μονάδα, στη φυσική τὸ "Ατομο, στὰ μαθηματικά τὸ Σημεῖο. Στὸ ἔργο του «Γιὰ τὴν αἰτιότητα, γιὰ τὶς ἀρχές καὶ τὴ μονάδα», ἐνώνει τὴ θεωρία του γιὰ τὸ ἐλάχιστο μὲ τὴ θεωρία τοῦ σύμπαντος. "Αὐτὸ τὸ σύμπαν εἶναι ἀπειρο αὐτὸ σημαίνει: Τὸ κέντρο του βρίσκεται παντοῦ. Τὸ ἐλάχιστο συγκρούεται μὲ τὸ Μέγιστο. Ὁ Μπρούνο ἔτρεφε μεγάλη ἐκτίμηση στὴν ἀτομικὴ θεωρία τῶν ἀρχαίων, διατύπωσε ὡστόσο σκέψεις χαρακτηρίζοντας σὰν ἐσφαλμένη τὴν ἀπόλυτη ἀντιπαράθεση τῶν ἀτόμων μὲ τὸ κενό.

Ὁ Μπρούνο ὑπῆρξε ἓνας φλογερὸς ἀντίπαλος τοῦ σχολαστικισμοῦ «ποὺ προσέφερε τὰ φλούδια τῶν λόγων ἀντὶ γιὰ τὸν καρπὸ τῶν πραγμάτων». Ὁλη ἡ ζωὴ του στάθηκε ἓνας ὀξύτατος ἀγώνας ἐνάντια στοὺς ἐχθροὺς τῆς ἐπιστήμης, ἐνάντια στὴν παπαδοκρατία καὶ τὸ μεσαιωνικὸ σκοτάδι. Ὑπῆρξε ἐπίσης ἓνας λιβελλογράφος μὲ σατιρικὸ πνεῦμα, ποιητὴς καὶ συγγραφέας κωμωδιῶν. Στὸν μαχητικὸ ἀντικληρικὸ του λιβελλο «*Spaccio de la Bestia trionfante*» (Τὸ διώξιμο τοῦ θριαμβεύοντος κτήνους, 1584), ὁ ἀθεϊστὴς Μπρούνο, ποὺ εἶχε διαλύσει τὸ θεὸ μέσα στὴ φύση, σατίριζε μὲ πολὺ πνεῦμα τὰ δόγματα καὶ τὰ «μυστήρια» τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ στρεφόταν μὲ ὀξύτητα ἐνάντια στὴν πνευματικὴ δικτατορία τοῦ παπισμοῦ. Τὰ βασικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τοῦ Μπρούνο εἶναι: «*Il Candelaio*» (Ὁ Κηροποιός, 1582), μιὰ κωμωδία ὅπου σατίριζε τοὺς μικρολόγους, τοὺς ἀλχημιστὲς καὶ τὶς μεσαιωνικὲς δεισιδαιμονίες. «*Cabala del Cavallo Pegaseo. Con l'aggiunta dell' Asino Cillenico*» (Ἡ καββαλιστικὴ τοῦ Πηγάσου. Μὲ τὴν προσθήκη τοῦ γαῖδουριοῦ τοῦ Κύλωνα, 1585), αὐτὸς ὁ ὀξύτατος λιβελλος, ἓνα ξεσκέπασμα τῆς «ἀγίας γαῖδουροσύνης» (*santa asinata*), τῆς θρησκείας, τῆς θεολογίας καὶ τοῦ σχολαστικισμοῦ ποὺ ἤθελαν νὰ κρατοῦν στὴν ἀμάθεια τὸ λαὸ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ συμφέροντα τῶν κυριάρχων τάξεων. Τὸ ἰδιαίτερο μίσος τῶν ἐχθρῶν του ὁ Μπρούνο τὸ ὀφείλει στὴν ἀξίωσή του νὰ κατασχεθοῦν τὰ μοναστηριακὰ κτήματα. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία τὸν ἐκδικήθηκε σκληρὰ καταδικάζοντάς τον στὸν διὰ πυρᾶς τρομερὸ θάνατο.

Ἡ δίκη καὶ ἡ καταδίκη τοῦ μεγάλου σοφοῦ Τζιορντάνο Μπρούνο εἶναι ἓνα ἀκόμα ἀπὸ τὰ ἀτιμωτικὰ ἀπειράριθμα ἐγκλήματα τοῦ Βατικανοῦ στὴν πάλη του ποὺ διεξάγει ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες — καὶ ποὺ τὴ συνεχίζει ὡς τὰ τώρα —, ἐνάντια στὴν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπρούνο, ποὺ στηριζόταν πάνω στὶς ἐπιτυχίες τῆς ἐπιστήμης ποὺ βιάδιζε πρὸς τὰ μπρός, ἐπαιξε σοβαρὸ προοδευτικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ.

ΒΑΚΩΝ ΦΡΑΝΣΙΣ (1561 — 1626), επιφανής Άγγλος (ύλιστής) φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς τῆς πρωταρχικῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης. Ὁ Κάρολ Μάρξ τὸν χαρακτήριζε «ἀληθινὸ πατέρα τοῦ ἀγγλικοῦ υλισμοῦ καὶ δλόκληρης τῆς νεώτερης πειραματικῆς ἐπιστήμης»¹. Σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ. Στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰακώβου, πρώτου βασιλιᾶ ἀπὸ τὸν οἶκο τῶν Στούαρτ, πῆρε τὸν τίτλο τοῦ βαρόνου Baco of Verulam, καθὼς καὶ τοῦ Viscount Saint-Alban, παίρνοντας ταυτόχρονα τὴ θέση τοῦ Λόρδου Καγκελάριου. Ἡ πολιτικὴ του σταδιοδρομία σταμάτησε ἐντελῶς ἀπότομα καὶ ὁ Βάκων σύρθηκε στὸ δικαστήριό μὲ τὴν κατηγορία πὼς ἔκανε κατάχρηση τοῦ ὑπουργικοῦ του ἀξιώματος. Τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του τὴν ἀφιέρωσε μόνο σὲ ἐπιστημονικὲς - φιλοσοφικὲς ἀσχολίες.

Ἡ ἰδεολογία του ἀντικαθρεφτίζει πολὺ παραστατικὰ τὶς ἀπόψεις καὶ τὶς διαθέσεις τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῆς νέας ἀγγλικῆς ἀριστοκρατίας, ποὺ συγγένευε μ' αὐτὴν καὶ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν γιὰ νὰ μεγαλώσει ἡ καπιταλιστικὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο, ἰδιαίτερα μάλιστα τὸ ὑπερπόντιο ἐμπόριο (ποὺ δύσκολα μποροῦσε νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὴν πειρατεία), γιὰ τὴν κατάκτηση ἀποικιῶν καὶ τὴν χωρὶς φραγμὸ ἐκμετάλλευσή τους. Ὁ Βάκων, ποὺ ἐπιδοκίμαζε τὸν ἀποικιακὸ ἐξαπλωτισμὸ τῆς Ἀγγλίας, ἔδωσε ἰδιαίτερη προσοχὴ στὰ σχετικὰ ζητήματα.

Γιὰ τὶς κυρίαρχες τάξεις τῆς Ἀγγλίας στὸν 17ο αἰῶνα εἶταν ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου — ὅπως βεβαιώνουν οἱ ἴδιοι οἱ ἀστοὶ ἀγγλοὶ ἱστοριογράφοι — νὰ σταματήσει τὸ κίνημα τῶν φτωχῶν. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐνδιαφέρθηκε καὶ ὁ Βάκων, ποὺ θεωροῦσε τὸ λαὸ αἰώνια πηγὴ ταραχῶν καὶ ἀνησυχιῶν. Ὁ Βάκων, ζοῦσε σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ὁ Κάρολ Μάρξ τὴν χαρακτήριζε «πρόλογο τῆς ἀγγλικῆς ἐπανάστασης»². Στὴν

1. ΜΑΡΞ Κ. — ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ., «Ἀπαντα», μέρος πρῶτο, τόμ. 3, σελ. 304 (τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως).

2. ΜΑΡΞ Κ., «Ἀπαντα», μέρος πρῶτο, τόμ. 3, σελ. 304.

ήμιτελή οὐτοπία τῆς «*Νέας Ἀτλαντίδος*» (1604, δημοσιεύτηκε τὸ 1627) δὲν ἐξετάζει κατὰ βάθος τὸ ζήτημα τῆς ἀλλαγῆς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τοῦ τρόπου πραγματοποίησής της. Ὁ «*χρυσὸς αἰώνας*» ποὺ ὄνειρεύεται ὁ Βάκων θὰ ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθεῖ ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ διαφωτισμό, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν τεχνικὴ πρόοδο. Εἶταν ὑπὲρ τῆς ἀνάπτυξης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, θεωρώντας τὸ σχολαστικισμό τόσο ἄγονο ὅσο μιὰ «*νύμφη τοῦ θεοῦ καλόγηρα*». Οἱ ἄνθρωποι, ἔγραφε (καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχε ὑπόψη του τὶς «*κορυφές*» τῆς κοινωνίας), θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «*κύριοι καὶ κάτοχοι τῆς φύσης*». «*Ἡ γνώση εἶναι δύναμη, ἡ δύναμη εἶναι γνώση*». Γι' αὐτὸ ἡ ἀνθρωπότητα χρειάζεται μιὰ «*καινούρια ἐπιστήμη*», ποὺ ἀντικείμενό της θὰ εἶναι ἡ φύση, σκοπὸς της ἡ μεταβολὴ τῆς φύσης σὲ «*παράδεισο τοῦ ἀνθρώπου*» καὶ μέσο αὐτῆς τῆς μεταβολῆς ἡ δημιουργία μιᾶς νέας μεθόδου. «*Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἶχε γι' αὐτὸν τὴν ἰσχὺ τῆς ἀληθινῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ πειραματικὴ φυσικὴ εἶταν τὸ σπουδαιότερο τμῆμα αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης*»¹.

Ὁ Βάκων σχεδίαζε μιὰ *Instauratio magna* (μεγάλῃ ἀνακαίνιση [τῶν ἐπιστημῶν]), ἔγραψε ὅμως πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα μόνο δύο μέρη, «*De dignitate et augmentis scientiarum*» (Γιὰ τὴν ἀξία καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν), ὅπου ἐξετάζονται καὶ ταξινομοῦνται τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπιστήμης, καὶ τὸ «*Nouum organum*» (Νέο ὄργανο), ποὺ δημοσιεύτηκε στὰ 1620 καὶ εἶναι ἀφιερωμένο στὰ προβλήματα τῆς μεθόδου. Τὸ ἔργο του αὐτὸ γράφτηκε γιὰ νὰ ἀνασκευάσει τὸ «*Ὄργανο*», τοῦ Ἀριστοτέλη.

Ὁ Βάκων ἔδωσε ὑλιστικὴ ἀπάντηση στὸ βασικὸ ζήτημα τῆς φιλοσοφίας ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀντικειμενικὴ, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση ὑπαρξὴ τῆς ὕλης. «*Μέσα στὶς ἔμφυτες ιδιότητες τῆς ὕλης, ὁ Βάκων πίστευε πὼς ἡ κίνηση εἶναι — διαπιστώνει ὁ Κάρολ Μάρξ — ἡ πρώτη καὶ ἡ κυριότερη, ὄχι μόνο σὰ μηχανικὴ καὶ μαθηματικὴ κίνηση ἀλλὰ περισσότερο ἀκόμα σὰν ὄθηση, ζωντανὸ πνεῦμα, ἔνταση, qual*» — γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἔκφραση τοῦ Jacob

2. ΜΑΡΞ Κ., Ἀρχεῖον Μάρξ - Ἐνγκελς, τόμ. 8ος, Μόσχα 1946, σελ. 95 (τῆς ρωσικῆς ἐκδόσεως).

2. Ἡ λέξη qual ἀποτελεῖ ἓνα φιλοσοφικὸ λογοπαίγνιο. Qual σημαίνει κατὰ λέξη βάσανο, πόνος, κάτι ποὺ παρακινεῖ γιὰ νὰ γίνει μιὰ ἐνέργεια. Ταυτόχρονα ὁ μυστικιστὴς Böhme μπάζει στὴ γερμανικὴ λέξη qual κάτι ἀπὸ τὴ σημασία τῆς λατινικῆς λέξης qualitas (ιδιότητα). Ἡ δική του qual εἶταν, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν πόνον ποὺ προκαλεῖται ἀπ' ἔξω, μιὰ ἀρχὴ ποὺ δραστηριοποιεῖ, ποὺ προέρχεται ἀπὸ μιὰ αὐθόρμητη ἐξέλιξη τοῦ πράγματος,

*Böhme — τῆς ὕλης»*¹. «Ο κόσμος μπορεί νὰ γίνει γνωστός: «Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία του, οἱ αἰσθήσεις εἶναι ἀλάθεντες καὶ αὐτὲς εἶναι ἡ πηγὴ ὄλων τῶν γνώσεων»². «Ὁ ὕλισμός του — σὰν ὕλισμός τοῦ πρώτου δημιουργοῦ — περικλείνει μ' ἓνα ἀφελῆ τρόπο τὰ σπέρματα γιὰ μιὰ δλόπλευρη ἀνάπτυξη. Ἡ ὕλη χαμογελάει μὲ μιὰ αἰσθητική - ποιητικὴ λαμπρότητα στὸν ἄνθρωπο»³. Σὲ διάκριση ἀπὸ τὸν μονομερῆ μηχανικὸ ὕλισμὸ τοῦ Χόμπς, ὁ Βάκων ἀναγνωρίζει πὼς ἡ ὕλη ἔχει πολλὰς ιδιότητες καὶ ἡ κίνηση πολλὰς μορφές.

Ὁ Βάκων ὥστόσο ἐρμηνεύει τὴν ὕλη καὶ τὴν κίνηση μὲ περιορισμένο, μεταφυσικὸ τρόπο. Ὁ Βάκων καὶ ὁ Λόκ, ὅπως διαπιστώνει ὁ Φρ. Ἐγγκελς (στὸν παλιὸ πρόλογο τοῦ «Ἀντι - Ντύρινγκ») μεταφέρον τὸν μεταφυσικὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστήμες στὴ φιλοσοφία. Ὁ Βάκων ἀπαριθμεῖ 19 τρόπους τῆς κίνησης. Ἡ ἰδέα του σὲ τελευταία ἀνάλυση εἶναι: ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ φαινόμενο ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς. Στὴν ὕλη βρίσκονται διαρκεῖς καὶ πρωταρχικὲς «μορφές» - νόμοι, δυναμικὲς ὄντοτητες ποὺ δὲν διασπῶνται παραπέρα καὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ καὶ τὴ βάση τῶν «φύσεων» ἢ τῶν ιδιοτήτων τοῦ σώματος. Ἄν, π. χ., μπορεί κανεὶς νὰ βρεῖ μιὰ μορφή ποὺ νὰ ἔχει τὶς ιδιότητες τοῦ χρυσοῦ καὶ περιβάλλει μὲ αὐτὴν τὸν ἄργυρο, τότε ὁ ἄργυρος μεταβάλλεται σὲ χρυσό. Ἔτσι οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὶς μορφές τὸν ὀδηγοῦν στὴ «φυσικὴ μαγεία», τὴν ἀλχημεία, ποὺ ἔψαχνε γιὰ τὴν «λυδία λίθο τῆς γνώσεως». Στὸν τομέα τῆς κοσμολογίας ὁ Βάκων ἔμεινε πίσω ἀπὸ τὶς πρωτοπόρες θεωρίες τοῦ αἰῶνα του: Δὲν ἀναγνώριζε γιὰ σωστὴ τὴ θεωρία τοῦ Κοπέρνικου.

Στὴ στάση του ἀπέναντι στὴ θρησκεία ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴ συμβιβαστικὴ ἰδεολογία τῆς ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῆς νέας ἀγγλικῆς ἀριστοκρατίας, ποὺ ἐπιζοῦσαν μέσα στὰ πλαίσια τοῦ κυρίαρχου φεουδαρχικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. «Ἡ θεωρία του εἶναι ἀκόμα γεμάτη... θεολογικὲς ἀσυνέπειες», γράφει ὁ Κόρλ Μάρξ. Στεκόταν στὴ θεωρία τῆς «διπλῆς ἀλήθειας», τῆς παράλληλης ἢ λίγο - πολὺ ἀνεξάρτητης τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπαρξης «θεϊκῶν ἀποκαλύψεων», στὴ θρησκεία ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ στὶς ἐπίγειες ἔρευνες τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν

τῆς σχέσης ἢ τοῦ προσώπου ποὺ ὑποτάσσεται σ' αὐτὴ καὶ ποὺ μὲ τὴ σειρά της καὶ αὐτὴ προκαλεῖ ἐξέλιξη. (Σημείωση τοῦ Ἐγγκελς στὴν εἰσαγωγή τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης τοῦ ἔργου «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ οὐτοπία σὲ ἐπιστήμη»).

1. ΜΑΡΞ Κ. - ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ., «Ἀπαντα», μέρος πρῶτο, τόμ. 3, σελ. 304.
2. ΜΑΡΞ Κ. - ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ., «Ἀπαντα», μέρος πρῶτο, τόμ. 3, σελ. 302.
3. ΜΑΡΞ Κ. - ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ., «Ἀπαντα», μέρος πρῶτο, τόμ. 3, σελ. 305.

ἄλλη. Διέκρινε καὶ στοὺς ἀνθρώπους μιὰ ὕλική, αἰσθητικὴ ψυχὴ καὶ μιὰ οὐράνια, λογικὴ ψυχὴ.

Κύριο ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης θεωροῦσε τὴ «νέα μέθοδος». Ἐπιστημονικὲς ἔρευνες χωρὶς τὴ γνώση μιᾶς ὀρισμένης μεθόδου τὶς παρουσιάζει «σὰν μιὰ σκούπα χωρὶς δεμένο χερούλι ἢ σὰ μιὰ ἀναρθηρὴ κραυγὴ μέσα στὴ νύχτα». Ἀφοῦ ἡ φύση εἶναι ἐνιαία καὶ ἡ μέθοδος ἐπίσης ὀφείλει νὰ εἶναι ἐνιαία. Βάση τῆς μεθόδου εἶναι ἡ πείρα, ποὺ ὁ Βάκων τὴν ἀντιλαμβάνεται ὕλιστικά. Ἡ ἐμπειρικὴ καὶ ἐπαγωγικὴ μέθοδος του εἶταν ἀντίθετη πρὸς τὴν ἀφηρημένη καὶ κενὴ ἀπὸ κάθε περιεχόμενο συλλογιστικὴ τοῦ σχολαστικισμοῦ. Θεωροῦσε ἀναγκαῖο νὰ διαπιστώνονται τὰ φαινόμενα μὲ σχεδιασμένα, ὀργανωμένα πειράματα. Δὲν ἐπιτρέπεται ὅπως νὰ περιορίζεται κανεὶς σὲ μιὰ πρωτόγονη διαπίστωση τῶν φαινομένων. Ὁ φιλόσοφος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἓνας ἐμπειρικός, ὅμοιος μὲ μυρμήγκι, οὔτε ὅμως ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἓνας ὀρθολογιστὴς ποῦ, σὰν τὴν ἀράχνη, ὑφαίνει καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴ δική του τὴ λογικὴ ἓνα περίτεχνο φιλοσοφικὸ δίκτυο. Ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ μοιάζει μὲ τὴ μέλισσα ποὺ μαζεύει τὴ γύρη τῶν λουλουδιῶν ἀπὸ τοὺς ἀγρούς καὶ τὴ μεταβάλλει σὲ μέλι. «Ἡ ἐπιστήμη γιὰ τὸν Βάκωνα —γράφει ὁ Κὰρλ Μάρξ— εἶναι πειραματικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ ἔργο της συνίσταται στὸ νὰ ἐφαρμόζει μιὰ ὀρθολογιστικὴ μέθοδος πάνω στὰ οἰσθητὰ δεδομένα. Ἐπαγωγή, ἀνάλυση, σύγκριση, παρατήρηση, πειραματισμός, εἶναι οἱ βασικοὶ ὄροι μιᾶς ὀρθολογιστικῆς μεθόδου»¹.

Ἡ ἀντικειμενικὴ ἀξία τοῦ πειράματος — γράφει ὁ Βάκων στὴν πολεμικὴ του ἐνάντια στὸ σχολαστικισμό — μειώνεται ἀπὸ μιὰ σειρά «εἰδῶλα» ἢ «φαντάσματα» ποὺ βρίσκονται μέσα στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ βρίσκουμε σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὑπάρχει τὸ «εἰδῶλο τοῦ γένους» — ποὺ σημαίνει πὼς ὅλοι οἱ ἀνθρώποι ἀνακατεύουν μὲ τὴ φύση τῶν πραγμάτων τὶς δικές τους ιδιότητες. Τὸ «εἰδῶλο τῆς κόλασης» ποὺ γίνεται πρόξενος σφαλμάτων καὶ στενεύει τὸν ὀρίζοντα (στὴν πραγματικὴ ἔρευνα). Τὸ «εἰδῶλο τῆς ἀγορᾶς» φανερώνεται στὴ συνήθεια τῶν ἀνθρώπων νὰ στηρίζονται πάνω στὶς τοπικὲς παραστάσεις καὶ νὰ συνεχίζουν τὴ γλωσσικὴ παράδοση χωρὶς κρίση. Τὸ «εἰδῶλο τοῦ θεάτρου» στηρίζει τὴν ἀκριτὴ πίστη πάνω στὸ αὐθεντικὸ κύρος ὀρισμένων ἀντιλήψεων, ἰδιαίτερα ὅσον

1. ΜΑΡΞ Κ. - ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ., «Ἀπαντα», μέρος πρῶτο, τόμ. Β, σελ. 305.

2. ΜΑΡΞ Κ. - ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ., «Ἀπαντα», μέρος πρῶτο, τόμ. Β, σελ. 304.

ἀφορᾷ τὸ αὐθεντικὸ κύρος τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τῶν ἀρχαίων.
 Ἡ ὑπερνίκηση τοῦ «εἰδώλου» ὁ Βάκων φαντάζεται πὸς ἐπιτυχάνεται
 ὅταν ἡ ἐμπειρία γίνεται ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας μέσω τῆς ἐπαγωγῆς.
 Ἡ προσπάθειά του νὰ ἐπεξεργαστεῖ μιὰ ἐπαγωγικὴ λογικὴ ὑπῆρξε ἕνα
 χτύπημα ἐνάντια στὸ σχολαστικισμὸ πὸς συνδεόταν μὲ τὴν «ἀπὸ λέξη
 σὲ λέξη βαθμιαία ἀπαγωγή». Ἀντίθετα πρὸς αὐτὴ τὴν ἀπαγωγή τῶν
 σχολαστικῶν, ἡ ἐπαγωγή, σύμφωνα μὲ τὸν Βάκωνα, ξεκινάει ἀπὸ τὶς
 αἰσθήσεις καὶ ἀπὸ τὰ ξέχωρα γεγονότα καὶ φτάνει σιγά - σιγά, σὲ
 γραμμὴ ἀνιούσα, βῆμα πρὸς βῆμα, χωρὶς ἄλλατα, χωρὶς ἐπισπεύσεις,
 στὶς γενικότερες ἀρχές. Ἡ ἐπαγωγή του συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ἀνά-
 λυση, μὲ τὴν ἀναγωγή στὰ πιὸ ἀπλὰ στοιχεῖα («φύσεις καὶ μορφές»)
 μέσα ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ παραπέρα μὲ τὴν ἀνασύνθεση τῶν πραγ-
 μάτων σὲ ομάδες σύμφωνα μὲ τὶς ἀναλογίες αὐτῶν τῶν στοιχείων τους.
 Ἡ ἀνάλυση προάγεται μὲ ξεχωριστὲς πινακίδες «ἐντάξεων» (παραδειγ-
 μάτων, περιπτώσεων) πὸς προετοιμάζουν τὸ «πραγματικὸ συμπέρα-
 σμα» (ἐπαγωγή), μαζὶ μὲ τὴν «κύρια πινακίδα» (τοῦ συμπεράσματος)
 καὶ ἐπὶ τῆ βάσει συγκρίσεων ἀνάμεσα στὸ φαινόμενο πὸς ἐρευνᾶται καὶ
 σὲ μιὰ σειρὰ ἄλλα φαινόμενα, καθὼς τέλος καὶ μὲ βάση «τὴν ἀπόρ-
 ριψη ἢ τὸν ἀποκλεισμὸ» τῶν χωρὶς σημασία στοιχείων. Ἡ ἐπαγω-
 γικὴ μέθοδός του, πὸς στὴν ἐποχὴ τῆς ἐξαιτίας τῆς αἰχμῆς τῆς ἐνάν-
 τια στὸ σχολαστικισμὸ εἶταν προοδευτικὴ καὶ προήγαγε τὴν ἀνάπτυξη
 τῶν πειραματικῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἶχε νὰ παρουσιάσει ὥστόσο
 καὶ θεμελιακὲς ἐλλείψεις. Ὁ Βάκων δὲν κατανόησε κυρίως πὸς ἡ ἐπα-
 γωγὴ καὶ ἡ ἀπαγωγή εἶναι καὶ τὰ δυὸ τὸ ἴδιο ἀναγκαῖα καὶ ἀξεχώρι-
 στα μεταξύ τους, ὅπως ἡ ἀνάλυση καὶ ἡ σύνθεση.

Ἡ διαίρεση καὶ ταξινόμηση τῶν ἐπιστημῶν πὸς ἐπεξεργάστηκε ὁ
 Βάκων ξεκινάει ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τριῶν ἰκανοτήτων μέσα στὴν πνευ-
 ματικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου: μνήμη, φαντασία καὶ λογικὴ.
 Σ' αὐτὸ τὸν καθορισμὸ ἀντιστοιχεῖ καὶ ἡ διαίρεση τῶν ἐπιστημῶν σὲ
 ἱστορία, ποίηση καὶ φιλοσοφία. Δὲν ταξινόμησε συνεπῶς σωστὰ τὶς
 ἐπιστῆμες, ὑποκειμενικά, ἀλλὰ ἰδεαλιστικά, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἰδιότητες
 τῆς συνείδησης καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς διαφορὲς ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀντικείμενο
 τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Σὲ σύγκριση ὥστόσο μὲ τὸ σχολαστικισμὸ
 ἡ ταξινόμησή του εἶταν ἕνα σοβαρὸ βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσ.

Οἱ ἄστοι ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας διαστρέβλωσαν καὶ ἐξακολου-
 θοῦν νὰ διαστρεβλώνουν τὴν ἱστορικὴ σημασία πὸς ἔχει ὁ Βάκων, περι-
 βάλλουν μὲ σιωπὴ τὸν ὕλισμό του καὶ τὸν παρουσιάζουν σὰν ἕνα πρω-
 τόγονο ἐμπειριστῆ. Ὁ στρατευόμενος ἰδεαλισμὸς ὑποβάλλει σὲ κριτικὴ
 τὸν ὕλισμό του. Οἱ σημερινοὶ σκοταδιστὲς, τύπου Russell, Dewey,

Jode, ἔκαναν σημαία τους τὴ «διπλῆ ἀλήθεια» του καθὼς καὶ τὶς τάσεις του γιὰ συμβιβασμὸ μὲ τὰ φεουδαρχικὰ στοιχεῖα τοῦ καιροῦ του.

Ὁ μέγας ρώσος σοφὸς Μ. Β. Λομονόσωφ, καθὼς καὶ ὁ Α. Γ. Χέρτσεν ἀξιολόγησαν σωστὰ καὶ ὑπογράμμισαν τὴ θετικὴ σημασία τῆς πάλης ποὺ διεξήγαγε ὁ Βάκων ἐνάντια στὸ μεσαιωνικὸ σχολαστικισμὸ. Οἱ κλασικοὶ τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ ἀνάλυσαν ἐξαντλητικὰ καὶ ἀξιολόγησαν τὸ ἔργο του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Γ. Μ Π Ε Ρ Κ Λ Ε Ψ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΜΠΕΡΚΛΕΥ· ΖΩΡΖ (1684—1753), αντιδραστικός Άγγλος φιλόσοφος, ονομαστός εκπρόσωπος του υποκειμενικού ιδεαλισμού, επίσκοπος της Άγγλικανικής εκκλησίας. Ο Μπέρκλεϋ έδρασε στην περίοδο μετά την Άγγλική επανάσταση του 1688 που τελείωσε με ένα συμβιβασμό φέρνοντας στην έξουσία τα επιχειρηματικά στοιχεία της τάξης των μεγαλογαιοκτημόνων και των κεφαλαιοκρατών — στοιχεία που συνεταιρίστηκαν για την από κοινού εκμετάλλευση των εργαζομένων της Άγγλίας και την από κοινού καταλήστευση των αποικιών. Στην κοινωνική ζωή, καθώς και στον ιδεολογικό τομέα, κυριάρχησε η αντίδραση με την υποστήριξη της αστικής τάξης, που είχαν ικανοποιημένη από τις δυνατότητες ανεμπόδιστου πλουτισμού που της έδινε η πολιτική της κυβέρνησης. Οι ιδεολόγοι της αστικής τάξης πρόσφεραν και την «συμβολή» τους στον αγώνα της αντίδρασης ενάντια στις προοδευτικές κοινωνικές ιδέες. Ο Μπέρκλεϋ, που ανήκει στη σειρά αυτών των ιδεολόγων, ένωσε μέσα στα έργα του τους ύμνους για τις επιτυχίες της Άγγλικής χειροτεχνικής βιομηχανίας με μια λυσσαλέα επίθεση ενάντια στον υλισμό και υπέρ της θρησκείας, που την υπερασπίζει με την ιδεαλιστική φιλοσοφία. Στα φιλοσοφικά του έργα «*A New Theory of Vision*» (Μια νέα θεωρία για την όραση, 1709, ρωσική μετάφραση 1913), «*Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*» (Πραγματεία σχετικά με τις θεμελιακές αρχές της ανθρώπινης γνώσης. 1710, ρωσική μετάφραση 1905), «*Three Dialogues between Hylas and Philonous*» (Τρεις διάλογοι μεταξύ Ύλα και Φιλόνοος, 1713, ρωσική μετάφραση 1905) κ. ά. ξεκινάει από την αισθησιαρχία του Τζόν Λόκ, διαστρέφοντάς την με ιδεαλιστικό πνεύμα. Η κύρια αρχή της αισθησιαρχίας, που σύμφωνα με αυτήν η αίσθηση είναι η μοναδική πηγή της γνώσης μας για τον κόσμο, μετατρέπεται από τον Μπέρκλεϋ στη σφαλερή ιδεαλιστική αρχή πως μόνο τις αισθήσεις μας γνωρίζουμε. Ο Μπέρκλεϋ ταυτίζει τα υλικά πράγματα που προκαλούν τα αισθήματα με τις ίδιες τις αισθή-

σεις και ισχυρίζεται πώς τὰ πράγματα δὲν ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση. Αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς ὀνομάζουμε πρᾶγμα, διακήρυττε ὁ Μπέρκλεϋ, εἶναι μόνο τὸ σύνολο τῶν αἰσθήσεων μας (τοῦ χρώματος, τῆς γεύσης, τῆς ὄσμῆς, τοῦ σχήματος κ.λ.π.) καὶ ὑπάρχει μόνο στὸ νοοῦν «πνεῦμα». «*Ἀντικείμενο καὶ αἴσθησις εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲ μπορεῖ τὸ ἓνα νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ ἄλλο*». Ἀπὸ αὐτὸ προέρχεται ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ τῆς ὑποκειμενικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Μπέρκλεϋ: «*Ὑπάρχω σημαίνει γίνομαι αἰσθητός*», (*esse percipi*). Ἀφοῦ ὁ Μπέρκλεϋ ἔβγαλε ἀπὸ τὴν αἴσθησις τὸ ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο, συνεπῶς κάθε ἀντικειμενικὴ σημασία του, ἐκτελεῖ κατόπι τὴν ἴδια ἐγχείριση καὶ στὶς ἔννοιες. Οἱ ἔννοιες, ποὺ εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τῶν γενικῶν ἰδιοτήτων τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας καὶ ἀντιστοιχοῦν στὴν οὐσία της, ὅπως καὶ οἱ νόμοι ποὺ τὴν διέπουν, μεταβάλλονται ἀπὸ τὸν Μπέρκλεϋ σὲ συμβατικὰ σήματα χωρὶς κανένα πραγματικὸ περιεχόμενο. Ἀφοῦ οἱ Παραστάσεις — ἔτσι διακηρύττει — εἶναι πάντοτε Παραστάσεις ξεχωριστῶν πραγμάτων, καὶ οἱ ἔννοιες συνεπῶς εἶναι μόνο «ὀνόματα» λεκτικῶν σημάτων, ποὺ δὲν ἔχουν τίποτα ἀντίστοιχο στὴν πραγματικότητα. Ἡ διαστρέβλωσις αὐτῆ τοῦ πραγματικοῦ χαρακτήρα τῶν ἐννοιῶν, παίζει γιὰ τὸν Μπέρκλεϋ τὸν ρόλο τοῦ μέσου ποὺ τοῦ χρειάζεται στὴν πάλη του ἐνάντια στὴν ἐπιστημονικὴ ὑλιστικὴ κοσμοαντίληψη. Ἄν, λοιπόν, οἱ ἔννοιες εἶναι μόνο «ὀνόματα» ἔτσι καὶ ἡ ἔννοια ὕλη εἶναι ἓνα τέτοιο «ὄνομα», ποὺ δὲν σημαίνει τίποτα πραγματικὰ ὑπαρκτό. Καὶ ἔτσι ὁ Μπέρκλεϋ καταλήγει στὸ παράλογο καὶ βλακῶδες συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι μόνο ἓνα σύνολο τῶν ἀνθρώπινων παραστάσεων. Ὁ ὑποκειμενικὸς του ἰδεαλισμὸς ἀρνεῖται τὴν ἀντικειμενικὴ, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση ὕπαρξις τοῦ ὑλικοῦ κόσμου.

Ἄν ὅμως ὁ κόσμος εἶναι μόνο τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπινων παραστάσεων, τί συμβαίνει τότε μὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴν συνεχῆ ὕπαρξις τοῦ κόσμου; Παύουν, λοιπόν, τὰ πράγματα νὰ ὑπάρχουν κάθε φορὰ ποὺ ἓνας ἄνθρωπος παύει νὰ τὰ αἰσθάνεται; Καὶ ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὰ ἡ ὑλικὴ πραγματικότητα, τί εἶναι τότε αὐτὸ ποὺ προκαλεῖ τὰ αἰσθήματα καὶ τίς ἀλλαγές τους στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου;

Γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ὁ Μπέρκλεϋ βγάζει στὴ μέση τὸ θεό. Ἄν, ὁ κόσμος παύει νὰ γίνεται αἰσθητὸς ἀπὸ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπο ἢ ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους, ἐξακολουθεῖ ὥστόσο νὰ ὑπάρχει καὶ παραπέρα στὴν αἴσθησις τοῦ θεοῦ — ἀπαντᾷ ὁ Μπέρκλεϋ. Τὸ αἰώνιο πνεῦμα ἐπιδρώντας πάνω στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων προξενεῖ τὰ αἰσθήματά τους καὶ τὴ διαδοχὴ τους. Εἰσάγοντας ἔτσι στὴ

φιλοσοφία του τὸ θεό, ὁ Μπέρκλεϋ ἀπιστεῖ στὴν βασικὴ ἀρχὴ ποὺ στάθηκε ἡ ἀφετηρία του: "Ἄν, ὅπως διατείνεται, κάθε τι ποὺ ὑπάρχει, ὑπάρχει μόνο στὶς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, τότε δὲ μπορεῖ κανένας νὰ μιλάει γιὰ μιὰ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπαρξὴ τοῦ θεοῦ, πολὺ περισσότερο μάλιστα ἀφοῦ ὁ θεὸς δὲν ὑπῆρξε ἀντικείμενο τῆς αἰσθήσεως. Εἶναι ὀλοφάνερο πὼς ὁ Μπέρκλεϋ περιπλέκεται σὲ ἀξεπέραστες ἀντιφάσεις. Τὸν ἐπίσκοπο Μπέρκλεϋ ὥστόσο πολὺ λίγο τὸν ἐνδιαφέρει ἡ λογικὴ, ὁ σκοπὸς του εἶναι νὰ πολεμήσει τὸν ὕλισμὸ καὶ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν θρησκευτικὸ μυστικισμὸ. Στὴ φιλοσοφία τοῦ Μπέρκλεϋ, πολὺ παραστατικὰ βλέπει κανένας τὴ στενὴ συνάρτηση τοῦ ἰδεαλισμοῦ μὲ τὴν θρησκεία, τὴν ἐχθρότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ πρὸς τὴν ἐπιστήμη. « Ὑπάγοντας τὶς ἰδέες στὴν ἐπενέργεια τοῦ θεοῦ πάνω στὸν ἀνθρώπινο νοῦ, ὁ Μπέρκλεϋ πλησιάζει ἔτσι στὸν ἀντικειμενικὸ ἰδεαλισμὸ: ὁ κόσμος δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι δική μας παράσταση παρὰ μὲ τὴν ἐπενέργεια μιᾶς ἀνώτερης πνευματικῆς αἰτίας ποὺ αὐτὴ δημιουργεῖ καὶ τοὺς „νόμους τῆς φύσης“ καὶ τοὺς νόμους ποὺ διακρίνουν τὶς „πιὸ πραγματικὲς“ ἰδέες ἀπὸ τὶς „λιγότερο πραγματικὲς κλπ.“¹. Στὴν πάλη του ἐνάντια στὶς φιλοσοφικὲς βάσεις τῆς ἐπιστήμης συνένωσε καὶ τὴν πάλη ἐνάντια στὶς συγκεκριμένους ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις — τὴ θεωρία τοῦ Νεύτωνα καὶ τὸν διαφορικὸ λογισμὸ, ποὺ μόλις τότε εἶχε ἐφευρεθεῖ.

Ἀπὸ τὸ 1729 ὡς τὸ 1731 ὁ Μπέρκλεϋ ἔζησε στὴν Ἀμερικὴ ὅπου ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στὴ δημιουργία τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Κατὰ τὴν διάρκειά της ἐκεῖ παραμονῆς του ἔγραψε ἕνα ἰδιαίτερα πολεμικὸ σύγγραμμα, τὸν «*Ἀλκίφρονα*» (*Alciphron*, 1732), ποὺ στρέφεται ἐνάντια στοὺς ἐλεύθερους Ἀγγλοὺς στοχαστὲς (ἰδιαίτερα ἐνάντια στὸν Mandeville, ἕναν προοδευτικὸ δημοκρατικὸ σοφὸ τοῦ 18. αἰώνα) καὶ μὲ τὸ ὁποῖο ὑπερασπίζεται τὴν θρησκευτικὴ ἠθική. Τὸ τελευταῖο του ἔργο, «*Siris*», 1744, εἶναι προῖον μανιακοῦ μυστικισμοῦ.

Ἀπὸ τὸ 18. καὶ ὅλας αἰώνας ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπέρκλεϋ γίνεται ἀντικείμενο ὀξείας κριτικῆς ἀπὸ μέρους τῶν ἐκπροσώπων τοῦ μηχανιστικοῦ ὕλισμοῦ, καὶ πρὸ παντὸς τοῦ Ντιντερό. Ἡ κριτικὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἔφτασε σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο μὲ τοὺς ρώσους ἐπαναστάτες - δημοκράτες, ἰδιαίτερα τὸν Ν. Γ. Τσιερνιτσιέφσκι. Μόνον ὅμως ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς ἔκαμε μιὰ ἐξαντλητικὴ καὶ συντριπτικὴ

1. ΛΕΝΙΝ Β. Ι. «Ἄπαντα», τόμ. 14., σελ. 20 (τῆς 4. ρωσικῆς ἐκδόσεως).

κριτική του υποκειμενικού ιδεαλισμού του Μπέρκλεϋ και του ιδεαλισμού γενικά.

Ο Β. Ι. Λένιν ξεσκέπασε από κάθε πλευρά την λαθεμένη βάση της φιλοσοφίας του Μπέρκλεϋ, και τόν αντιδραστικό και αντιεπιστημονικό της χαρακτήρα, δείχνοντας τις κοινωνικές αιτίες που εκτρέφουν τόν ιδεαλισμό και τις γνωσιολογικές του απόψεις. Ο Β. Ι. Λένιν απόδειξε ότι η βασική θέση του υποκειμενικού ιδεαλισμού «υπάρχω σημαίνει υπάρχει στις αισθήσεις μου» οδηγεί αναπόφευκτα στο ανάλατο συμπέρασμα ότι υπάρχει μόνο αυτό τὸ αἰσθητὸ «ἐγὼ» καὶ τίποτα ἄλλο — οὔτε ὁ κόσμος οὔτε οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι. Ἡ ἀλήθεια, ἀντίθετα εἶναι ὅτι «οἱ παραστάσεις μας, τὸ „ἐγὼ“ μας, υπάρχουν μόνο στο βαθμὸ που υπάρχουν ἐξωτερικὲς συνθήκες που προκαλοῦν τις ἐντυπώσεις στο „ἐγὼ“ μας. Ὅποιος λέει ὅτι δὲν υπάρχουν τίποτε ἄλλο ἐξω ἀπὸ τις παραστάσεις μας, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ὑπαρξὴ ὁποιοῦνδήποτε ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ ἐπομένως νὰ ἀρνηθεῖ καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ νὰ παραδέχεται μόνο τὴν ὑπαρξὴ τοῦ δικοῦ του „ἐγὼ“, πράγμα παράλογο καὶ διαμετρικὰ ἀντίθετο μὲ τις ἀρχὲς τῆς ἐπιστήμης»¹. Στὸ ἀθάνατο ἔργο του «Ματρυαλισμὸς καὶ ἐμπειριοκριτικισμὸς», στὸ ὁποῖο κρίνει καὶ τὸν υποκειμενικὸ ιδεαλισμὸ, ὁ Λένιν ἔδωσε τὴν ἀπόδειξη ὅτι ἡ αντιδραστικὴ αὐτὴ φιλοσοφία σημαίνει τὸ θάνατο τῆς ἐπιστήμης: ἡ ἀρνηση τῆς ὑπαρξὸς τοῦ αντικειμενικοῦ ὑλικοῦ κόσμου, που εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἀνθρώπινων αἰσθημάτων, οδηγεῖ στὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας. Αὐτὴ ἡ ἀρνηση φέρνει ἀναπόφευκτα καὶ τὴν ἀρνηση τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Ὁ Λένιν ξεσκέπασε τὴν πολιτικὴ, ταξικὴ σημασία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Μπέρκλεϋ, τὴν ὑπεράσπιση τῆς θρησκείας, τὴν ιδεολογικὴ δικαίωση τοῦ ἐκμεταλλευτικοῦ καθεστώτος σὰν μέσα που ὑπηρετοῦν τὴν πάλη ἐνάντια στις προοδευτικὲς τάξεις καὶ τις προοδευτικὲς ιδέες, ἐνάντια στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ὑλιστικὴ φιλοσοφία.

Οἱ σοφιστικὲς ἐπινοήσεις τοῦ Μπέρκλεϋ ἐνάντια στὸν ὑλισμὸ χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερα ἀκόμα ἀπὸ τοὺς ιδεολογικοὺς ἐκπροσώπους τῶν συντηρητικῶν τάξεων, οἱ ὁποῖοι καλλιεργοῦν τὸν μῦθο ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Μπέρκλεϋ εἶναι βαθειὰ καὶ πρωτότυπη. Στὰ τέλη τοῦ 19. αἰῶνα οἱ Μάχ καὶ Ἀβενάριους ξαναζωντάνεψαν τις ἀντιδραστικὲς ιδέες τοῦ Μπέρκλεϋ. Στὴν πάλη που ἔκανε ἐνάντιά τους μὲ τὸ

1. ΣΤΑΛΙΝ Γ. Β. «Ἀναρχισμὸς ἢ Σοσιαλισμὸς ;». «Ἄπαντα», τόμ. 1, σελ. 278 (τῆς γερμ. ἐκδόσεως).

ἔργο του «Ματεριαλισμός και ἔμπειριοκριτικισμός» ὁ Λένιν ξεσκεπάσε τὸ μαχισμὸ καὶ τὴν ἀντιεπιστημονικὴ, ἀντιδραστικὴ του φύση.

Ἡ σημερινὴ ἀστικὴ φιλοσοφία στὴ Δύση ἀντλεῖ ὁλόκληρο σωρὸ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὶς θολὲς πηγὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Μπέρκλεϋ. Ἡ φιλοσοφικὴ κατεύθυνση τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ συνεχίζεται ἀπὸ διάφορες ἰδεαλιστικὲς σχολές, ἰδιαίτερα στὴν Ἀγγλία καὶ τὶς ΗΠΑ. Ἀνάμεσα στοὺς ἀμεσοὺς συνεχιστὲς τῆς φιλοσοφικῆς κατεύθυνσης τοῦ Μπέρκλεϋ ἀξίζει ἰδιαίτερα νὰ ἀναφερθοῦν οἱ διάφοροι «νεοθετικιστὲς», «λογικοὶ ἔμπειριστὲς» καὶ «σχηματιστὲς». Ἡ ἐπιβίωση τῶν παπαδίστικων ἰδεῶν τοῦ Μπέρκλεϋ στὴ σημερινὴ ἀστικὴ φιλοσοφία εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ καθαρὰ σημάδια τῆς ἰδεολογικῆς κατάπτωσης καὶ διαφθορᾶς τῆς ἰμπεριαλιστικῆς μπουρζουαζίας.